

II 1188
~~VII - 9 - 104~~

С. С. Бобчевъ.

Най-новитѣ конституционни и социално-културни реформи на турската република*)

I. Предварителна бележка

Не може българскиятъ общественникъ и въобще интелигентъ да игнорира събитията, живота, поминъка и изобщо социално-културнитѣ проявления на Нова Турция. Съ турцитѣ ние сме съседи. Многобройно малцинство турци обитаватъ въ нашата държава като добри, коректни и трудолюбиви български граждани, имайки сжщитѣ права и задължения, както и българскитѣ. Тѣ иматъ езиковна, вѣрска, културна автономия, за каквато могатъ само да копнѣятъ българскитѣ малцинства, гдето ги има. И турцитѣ у насъ сж доволни отъ своята сждба, която не биха желали да мѣнятъ. Дребни недо-

*) Литература: Ени Каванини Меджмуасж. Новъ сборникъ на закони, съдържащъ до сега гласуванитѣ отъ турското В. Н. С. закони. Истамболъ, 1340, 1342. Издателство на Икбалъ Китабханеси.
Салнаме. Официаленъ календаръ. Стамбулъ. 1925.
В. А. Гурко-Кряжин. Ближний Востокъ и державы. Москва 1925.
Annuaire de l'Orient. Guide Sam. 1925, 1926, 1927 et 1928.
Jacques Ancel. Manuel historique de la question d'Orient. Delagrave. Paris. 1925.
Victor Bérard. La Révolution Turque. A. Colin Paris.
Victor Bérard. Le sultan, l'Islam et les puissances. Paris. 1920.
Driault. E. La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à nos jours. 1914. Alcan. Paris.
Ed. Engaihardt. La Turquie et le Tanzimat. Paris 1882.
Jacques Kaiser. L'Europe et la Turquie nouvelle. Paris. 1922.
La Jonquière. Histoire de l'Empire ottoman. 1912. Paris (въ 2 тома).
René Pinon. L'Europe et l'empire ottoman.
René Pinon, L'Europe et la jeune Turquie. Petin. Paris, 1916.
Annuaire général de France et de l'étranger. 1927. 1928.
Almanach de Gotha. 1927, 1928.
Statesman's Year Book. 1926, 1927.

разумения ако има, тѣ се уреждатъ лесно, защото и правителство и просвѣтено общество не жалятъ трудъ и срѣдства за да премахнатъ тѣзи несподи, създадени отъ вътрешни и външни „адвокати“ на турското население. Въ това време, когато въ Одринския вилаятъ почти не остана жива българска душа, нашата държава прави много добре, че се отнася съ истински бащински грижи за да пази и защитава интереситѣ на турското у насъ население.

Бѣше време, когато търговско-индустриалнитѣ ни отношения съ Турция бѣха отлични и полезни за дветѣ страни. Това време отмина. Днесъ положението не е тѣй радостно.

Сега въ търговско-стопанско отношение въ малки или голѣми размѣри, българи и турци на границата продължаватъ да иматъ сношения, добросъседски връзки. Единъ търговски договоръ (отъ 1927 год.) и единъ договоръ за приятелство и арбитражъ (неотдавна сключенъ) свързватъ вече дветѣ страни. И нека се надѣваме, както това пожелаха мѣродавни турски и български фактори, нека се надѣваме, че тѣзи договорни отношения не ще останатъ „черно слово на бѣла книга“; нека очакваме, че, въпреки всичко, двата народа, дветѣ страни ще могатъ да уреждатъ и бжднитѣ проблеми, които ги занимаватъ съ запазване взаимнитѣ имъ интереси и безъ уронване народно-държавното достоинство на дветѣ страни.

При тѣзи турско-български взаимоотношения налага са едно взаимно опознаване, едно постоянно проучване на дветѣ страни.

Нека се прибави още и това обстоятелство, че Свободниятъ Университетъ за политически и стопански науки е Балкански Близкоизточенъ Институтъ, въ целитѣ и задачитѣ на който влизатъ не само учебнитѣ занятия по близкия Изтокъ, но и научни изследвания въ всички области на близкоизточни знания.

Така погледнато на въпроса, ясна става задачата на настоящата статия и на подобнитѣ ней студии, които предстои да се появятъ въ „Наученъ Прегледъ“

II. Исторически погледъ

Османска империя, каквато имаше до великата свѣтовна война, сега не сществува. Тя загина въ развалинитѣ на победенитѣ, които отидоха съ централния съюзъ, собствено съ Австро-Германия.

Изъ развалинитѣ, обаче, на Османската империя, като фениксъ изъ пепельта си, възникна една нова Турция—Турската република. Крайно интересна и поучителна е исто-

рията на изникването, на възкръсването на тази Нова Турция. Тя заслужено обръща вниманието на културния свѣтъ, на учени, изследватели, на съвременни историци. Защото появяването и закрепването на Нова Турция се извърши и продължава да се върши при разрешаване на дълбоки и важни проблеми, които презъ 7 вѣкове Турската империя не засегна и остави висящи.

Въ 1919 г., следъ злополучната не само за Турция свѣтовна война, смѣли турски патриоти, начело на които застана единъ отъ виднитѣ пълководци — Мустафа-Кемалъ паша, се решиха да се противопоставятъ на унижителнитѣ положения, създадени отъ Севърския договоръ и на разграбването на земитѣ на Османската империя. Тѣ се обявиха открито противъ този Севърски договоръ (10 августъ 1920 г.), наложенъ на султановото правителство, което бѣше зашемедено отъ събитията, поддаваше се на чужда намѣса и допускаше Цариградъ да стане, сега следъ войната, пленникъ въ ржцетѣ на победителитѣ, както преди и въ време на войната, бѣше въ пленъ на германцитѣ.

Севърскиятъ договоръ бѣше едно жестоко посягане върху територията на Османската империя въобще и въ Мала Азия —особенно. Турция силно се окастрише. Англия вземаше мандатъ надъ Месопотамия и Палестина (ст. Иерусалимъ), Франция — заемаше Сирия (чл. 94, 96), при все че тѣзи турски области се наричаха „държави независими, но подъ съвети и помощъ на единъ мандатъоръ въ тѣхното управление“ (чл. 94, 96). Кюрдистанъ ставаше автономенъ (чл. 37, 61); отъ смирненския вилаетъ се създаваше една областъ подъ османска суверенность, а съ „елинско управление (65 — 83); отъ Армения се издигаше една „свободна и независима държава“ (94 — 96). Хеджасъ се откъсваше също. Припознаваше се английския протекторатъ надъ Египетъ, английското владение въ Суданъ; присъединението на Кипъръ; френскиятъ протекторатъ въ Мароко-Тунисъ; италианскитѣ владения — въ Либия, Родосъ и Додеканеза (чл. 101 — 102).

Чрезъ Севърския договоръ Турция оставаше окастрина и намалена до най-жалки размѣри. Въ Европа ней оставаше само Цариградъ и околноститѣ; въ Мала-Азия — Анадолъ (чл. 27). Източна Тракия (съ Одринъ и Галиполи) се даваха на Гърция (чл. 84—87). Тежко бѣше и политико-социалното създадено положение: възстановяваха се капитулациитѣ (чл. 261), запазваха се за победителитѣ предишнитѣ имъ привилегии за концесии, свободата при митници, желѣзници (чл. 236, 310, 328, 360). Турция се разоржаваше (чл. 152 — 207), нейнитѣ финансии се подлагаха на контролъ отъ победителската комисия (чл. 231—266) за да се осигурятъ така плащанията на обезщетителни и окупационни дългове къмъ победителитѣ.

Отдавнашна Турция съ население отъ 30 — 40 милиона оставаше съ около десетъ милиона население.

Такова бѣше жалкото положение на османската империя въ втората половина на 1920 г.

Въ това именно време турски патриоти, особено млади военни, възстанаха противъ строежитѣ на победителитѣ и противъ наложенитѣ договори. Тѣ извършиха редица подвизи, за да спасятъ отечеството си отъ унижения и да му повърнатъ пълната суверенность и голѣма частъ отъ териториитѣ, които Севърскиятъ договоръ откъсваше отъ Турция. Освободителното движение се почва още преди Севърския договоръ. Като водачъ на движението и освобождението застана Мустафа Кемалъ, виденъ пълководецъ въ турската армия.

Въ това време, когато султанското правителство бѣше се помирило съ наложената му тежка участъ и Цариградъ бѣше предимно въ ржцетѣ на англичанитѣ, Мустафа Кемалъ намѣри възможность да напусне Цариградъ и се озова въ Анадолъ — гнѣздото на турцизма. Той се явява въ Сивасъ, Ерзерумъ и, най-после, въ Ангора. Въ първитѣ два града той свиква на конгресъ (1919—1920 г.) съвувственици, които слагатъ основитѣ на освободителния планъ. Султанътъ — Халифъ бѣше наредилъ да бждатъ осждени на смъртъ и на духовно проклятие както Кемалъ, така и другитѣ негови другари. Това не му помогна.

На 23 априлъ 1920 г. въ Ангора прибѣгватъ и онѣзи народни представители, които съставиха така наречения „Фелахи-Ватанъ“ — Спасение на отечеството, който гласува „Националния пактъ“. Мустафа Кемалъ бѣше посрещнатъ въ Ангора като „пратенъ отъ Бога“. Тукъ той избира своята резиденция, свиква Велико Народно събрание (Милети-кебиръ-меджлиси) и прогласява за нищожни действията на султанъ Мехмедъ V и на неговото правителство, сваля го отъ султанско достоинство и го признава само за Халифъ — духовенъ началникъ на Исляма.

Истинската деятелность на Мустафа Кемалъ почва следъ Севърския договоръ, когато В. Н. Събрание въ Ангора го избира за председателъ и гласува първата конституция отъ 20 I 1921 г. Споредъ тази конституция В. Н. С. е единственния представителъ на народа; то има цѣлата изпълнителна, законодателна и сждебна власть: то назначава председателя си и министритѣ. Председателътъ е и водачъ на народа и на армията. Мустафа Кемалъ паша на 5. XII 1921 г. заяви въ В. Н. С. „Нашето правителство не е нито демократично. нито социалистическо. То не прилича на никое друго и представлява народната воля, народното върховенство. Ние сме единъ трудящъ се народъ, който работи за да живѣе, за да се избави. Следователно, всѣки единъ отъ насъ има право на

власть, но това право ще го спечели съ трудъ. За да се управлява има само една изходна точка — да се избавимъ“.

Мустафа Кемалъ остана всевластния ръководител на Нова Турция, която не припознава Султанъ. И той почва редица отъ преговори съ разни държави, които го признаватъ и улесняватъ задачата му.

Съветска Русия (16 III 1921) чрезъ Московския си договоръ уславя унищожението на международнитѣ трактати, сключени съ западнитѣ сили (чл. 1), признава присъединението на Батумъ къмъ Грузия (Гюрджистанъ чл. 2), предаването на Ардаханъ и Карсъ на Турция, свободата на проливитѣ (чл. 5) и унищожаването на капитулациитѣ (чл. 7).

Италия, която бѣ изкарала войски въ Адалия (15 мартъ 1918), изпразняше туй пристанище (1 VI 1921).

Единъ договоръ въ Карсъ, сключенъ между Турция и *тритѣ кавказки републики* (13 октомврий 1921), уреди мирни отношения между договорнитѣ страни.

Най-после, единъ важенъ договоръ въ Ангора се сключи съ *Франция*, която туряше край на войната отъ 1919 г. за Марашъ и Диарбекиръ, и се съгласи да се повърне на Турция Киликия (20 X 1921)

Оставаше на Кемала да се разправя съ *Англия* и *Гърция*. Противъ англичанитѣ, които заемаха пжтя за Багдаты съ 40000 войници, отъ които $\frac{2}{3}$ индуси, съ оржжия, останали отъ германцитѣ, се почнаха военни движения и тѣ бѣха отбити къмъ Измидъ.

Гърцитѣ, следъ Ньойи и Севъръ, бълнуваха вече старата „мегали идея“ — Егейското море да стане елинско. Тѣмъ подари Тракия и хинтерланда на Смирна. Следъ като се помина наложения на гърцитѣ кралъ Александръ (25 X 20 г.), Венизелосъ загуби изборитѣ (14 XI 1920), а единъ плебисцитъ покани Константина на престола. Новото правителство на Гунарисъ не можеше да се откаже, обаче, отъ „великата идея“, която Венизелосъ представяше за сбждната въ Одринъ, Галиполи и Смирна. И една гръцка войска отъ 300,000 д. нахълта въ западния Анадолъ, въ вилаятитѣ брусенски, галиполски, цариградски. Въпреки военната помощъ на английското правителство (Ллойдъ Джоржъ и Кързонъ) гърцитѣ не успѣха. Тѣ бѣха разбити отъ войскитѣ на Кемала при Ески-Шехиръ до Бруса, при Афионъ Хисаръ, Ин.-Ионю (мартъ и апр. 1921 г.) Характерни бѣха звѣрствата — грабежи, пожари — извършени отъ гръцката войска надъ мирното турско население; — това се констатира отъ една междусъюзнишка анкета (12 — 23 V.) Гърцитѣ обаче не си отзеха.

Подготвени, тѣ направиха второ силно нападение (10 VII 1922 г.) Но спира ги турската войска на Сакария (28 VIII 21). На другата година турската войска се замогва. Тя се засилва до 120,000 души и почва нападение (26 VIII 22 г.) Гръц-

ката войска е по-силна — 165,000. Силното нападение на турцитѣ, проявено съ ентузиазъмъ при Домлу-Баиръ и Афионъ Кара Хисаръ, разнебити гръцката войска. Не следъ много, турцитѣ си извоювахя Мала Азия и встѣпиха въ напуснатата отъ гърцитѣ Смирна (8 IX). Това поражение бѣше много тежко не само за гърцитѣ, но и за тѣзи, които ги покровителствуваха.

За да си отмъстятъ, гръцката войска и флота отъ Хиосъ и Митилинъ прогласиха свалянето на Константина (24 VIII 22 г.) и се приготвиха да продължатъ войната. Константинъ абдикира въ полза на диадоха Георги (27 IX). Намѣсиха се Англия, Франция, Италия; направи се едно примирие въ Мудания и се допусна кемалиститѣ да влѣзатъ въ Цариградъ, допусна се и турско управление въ Изт. Тракия. Турцитѣ се върнаха и настаниха фактически въ Европа. Още малко и Лозанскиятъ договоръ ще имъ даде още по-голѣми права.

Въ туй именно време В. Н. С. въ Ангора прогласява за сваленъ последния султанъ Мухамедъ VI, Бахаддединъ, когото англичанитѣ отнасятъ на запазено мѣсто на о. Малта; унищожаватъ Митхадовата конституция отъ 1876 г., възкръсена въ 1908 г., унищожаватъ и самия султанатъ (1 XII 922 г.). Следъ това остава единъ халифъ — защото халифатътъ още се търпи — и В. Н. С. тържествува съ своето народно върховенство.

Оставаше да се уреди и международно новосъздаденото фактически благоприятно положение на турцитѣ, сега вече пълни победители надъ Гърция и надъ нейнитѣ покровители.

И въ Лозана Нова Турция, смѣла, бодра, и енергична, тържествува. Съ твърда воля тя извоюва премахването на много обидни положения, създадени отъ Севърския договоръ; добива унищожаване на капитулациитѣ, сѣдебни гаранции, стопански изгоди, премахване всѣкаква опека и намѣса на европейскитѣ държави въ Турция.

Европа, сдружена и съюзена само на думи, не можа да се противопостави на Нова Турция и приема, ще-не-ще, новата турска република. Лозанскиятъ договоръ (24 юли 923), признава доста широка Анадолска Турция съ морски излази и пълненъ суверенитетъ: въ Европа, Тракия съ Одринъ (чл. 2); въ Азия — се изключватъ само арабскитѣ земи; Сирия мандатъ на Франция; Иракъ — съединението на Мосулъ остава още висящо (чл. 3). Освенъ Имбросъ и Лемносъ, Турция се отказва отъ другитѣ острови на Додеканеза (чл. 15), Либия (чл. 22), Египетъ, Суданъ, Кипръ (чл. 17—21). Дума за Армения вече нѣма, тя си остава подъ турска властъ. Протоцитѣ, Дарданелитѣ, Мраморно море и Босфоръ (чл. 23) сж свободни за минаване въ мирно и военно време, освенъ при война съ Турция, когато могатъ да пжтуватъ само неутрални кораби.

Капитулации вече нѣма; има само известни смѣсени сждилица.

Нито Турция, нито Гърция получаватъ нѣкакви обезщетения. Дълговетѣ (външни) на Османската империя се уреждатъ въ смисълъ, че ще се плащатъ и отъ откъснатитѣ отъ Турция земи.

За Нова Турция Лозанскиятъ договоръ бѣше единъ триумфъ.

Това сж главнитѣ моменти на вжтрешната и външна история на нова Турция. Въ тѣхъ има нѣщо много поучително. Отъ тѣхъ може да се тегли сжщественъ политически моралъ, че когато на чело на единъ народъ застанатъ истински родолюбиви, смѣли предводители и въобще мждри водачи, тѣ съ постоянство, тактъ, умѣние и съ малко даже сила надвиватъ мжчнотиитѣ, извоюватъ народни и политически права, издигатъ честъта на Отечеството.

Нова Турция тържествува благодарение на таквизъ подвижници, поведени, ржководени и вдѣхновявани отъ ентусиаста водачъ — Мустафа Кемалъ Паша.

III. Кой е Мустафа Кемалъ Паша? Освободителъ и реформаторъ.

За него, па макаръ той да е близка по време до насъ фигура, вече сж сложени маса легенди, дори басни. Едни го смѣтатъ, че е помакъ*), други посочватъ неговото родно село въ Солунско. Едни го боготворятъ, други анатемосватъ.

Заемаме черти отъ животописа на Мустафа Кемалъ изъ официалното салнаме (алманахъ) за 1926 год. Мустафа Кемалъ е роденъ въ Солунъ на 1880 г. Сега, прочее, той е на 48 години. Баща му Али Риза-ефенди билъ чиновникъ по прекитѣ данъци и после търговецъ на дърва: той умрѣлъ още младъ. Майка му Зюбеиде-ханъмъ била енергична жена.

Тя упжтила сина си въ „Руждието“ (гимназия). Битъ безъ причина отъ единъ отъ учителитѣ въ Руждието, младиятъ Мустафа съ възмущение напуща това училище и отива да се запише въ пригитовителното Военно училище. Отъ рано поличаватъ дарбитѣ на бждащия личенъ мжжъ: и въ Руждието, и въ Военното училище, той обърналъ вниманието на своитѣ учители. Най-силенъ той билъ въ математиката, и нѣкои учители, когато отсжтствували, възлагали нему да ги замѣстя. Той билъ нареченъ отъ единъ учитель Кемалъ (съвършенъ) за да се не смѣсва съ другитѣ Мустафи. Отъ Со-

*) Вижте Анселъ, Manuel historique de la Question d'Orient, Стр. 290.

лунъ Мустафа Кемалъ се озовава въ Цариградъ въ Военното училище на Пангаята, въ отдѣла генераленъ щабъ Тукъ той се отличилъ по красноречието си, и по наклоността да държи речи и да критикува.

Рано се появила у него страстьта къмъ политиката. Той четѣлъ усърдно вестниците и критикувалъ режима на Абдулъ-Хамида. Това го компромитирва много и, щомъ свършва, като генералъ-щабенъ капитанъ (1904), той бива отведенъ въ Илдъзъ-Кйошкъ (султански дворецъ) по заповедь на самия Абдулъ-Хамида, за да го види. Младиятъ капитанъ билъ изпратенъ на служба въ Сирия, въ Дамаскъ (Шамъ), откакъ полежалъ въ затворъ въ Цариградъ нѣколко мѣсеца, защото осждадалъ Хамидовия режимъ. Въ Дамаскъ той основалъ комитетъ „Ватанъ“ (Отечество). Премѣстенъ въ Яфа, той продължава да агитира. Следъ малко той сполучва да се промъкне не толкозъ явно въ Солунъ. Тукъ той се запознава съ военния комендантъ Джемиль бей, депутатъ въ сегашното В. Н. С. и бившъ министъръ на вжтрешнитѣ работи.

Въ Солунъ Мустафа Кемалъ урежда и една тайна организация „Ватанъ ве Хюриетъ“ (отечество и свобода). Тази организация е по-сетнешната „Теракж ве Хюриетъ“ (Напредъкъ и единение), която извоюва чрезъ едно силно революционно движение въ 1908 г. възстановяване на Мидхадовата конституция. Подиренъ въ Яфа отъ Илдъзъ-Кйошкъ, дето узнали за неговитѣ агитации, Мустафа Кемалъ е трѣбвало да се върне по-скоро отъ Солунъ и да оправдава отсъствието си, за да не бжде осжденъ като дезертъръ. И следъ това той пакъ отива въ Дамаскъ.

М. К. не можà да се сдуши съ така нареченитѣ *младотурци*, които възвърнаха Конституцията. Той не сподѣляше възгледитѣ на водачитѣ на младотурцитѣ — Енверъ бей, Талатъ и Ниази, главно, защото тѣ му се представяха като недостатъчно независими и защото по късно вкараха Турция въ водитѣ на Германия. Той се оттегля временно отъ тѣхъ и се отдава усилено на военни занятия. Като началникъ на главния щабъ на освободителната войска (харакетъ-ордусу), на 13 IV 1909 г. К. отиде въ Стамбулъ противъ реставрационнитѣ движения въ полза на Султанъ-Хамида. Той влѣзе въ Цариградъ и разгласи съчиненото отъ него възвание въ „освободения“ Стамбулъ.

Следъ това, той бѣше товаренъ съ разни мисии въ чужбина и въ страната. Навсѣкжде той печелѣше симпатии тѣ на младитѣ; навсѣкжде, обаче, началството го бележеше като опасенъ агитаторъ. Голѣмата му вина бѣше главно, че той не харесваше, критикуваше, искаше да се измѣни много отъ това, което сжществуваше, споредъ него неразумно и неправилно

Ако той стана единъ обичанъ, слушанъ и почитанъ водачъ, — казва неговата биография, — то бѣше, защото М. К. бѣше строгъ за погрешкитѣ на бездарнитѣ началници, бичуваше всѣка неправда, критикуваше.

Въ 1911 година той отиде въ Триполи като доброволчески борецъ противъ италиянцитѣ. По-късно въ 1912 г. въ време на Балканската война, той, като началникъ на генераленъ щабъ, ржководѣше турскитѣ войски около Булаиръ и Одринъ. Следъ Балканската война той се яви въ София като воененъ аташе. Тукъ той престоя до 1914 г. и обърна внимание на себе си като любезенъ, уменъ, родолюбивъ и енергиченъ турчинъ.

Следъ това той участвува въ свѣтовната война, дето се отличи съ своитѣ мѣстни и чуждестранни мисии, описани отъ него много подробно въ „Споменитѣ“ му, като една блѣскава епопея — въ която той играе винаги изпъкнала, внушителна и самостоятелна роль. (Вижъ „Споменитѣ на Мустафа Кемалъ Паша“, печатани като интервю въ официоза „Мириетъ“ въ Ангора презъ 1926 г. презъ месецитѣ мартъ и априлъ и преведени същевременно въ в. „Stamboul“) Тѣзи спомени на Мустафа Кемалъ се появиха отпосле въ откъслечи въ разни списания и въ отдѣлни книги на нѣмски и френски.

При четенето на „споменитѣ“ на М. К. изпъква неговата духовна мощъ на енергична и патриотична фигура. Наистина, въ тѣхъ той засяга главно епохата на свѣтовната война отъ началото до края, но това е най-важния моментъ — изходна точка на по-сетнешнитѣ „спасителски“ и реформаторски подвизи на Мустафа Кемалъ.

М. К. въ самото още начало на свѣтовната война се прогласява противъ участието на Турция на страната на Австро-Гермаиия. По своята далекогледность „азъ нѣмахъ, казва той, никаква надежда, че тѣзи война ще има изходъ благоприятенъ за нашитѣ съюзници. При все това вземехъ факта за свършенъ и се постаряхъ да осигуря успѣха на нашитѣ оржжия по фронтоветѣ, гдето се намѣрвахъ“.

И когато настава часътъ на катастрофата, когато столицата се окупира отъ чужденеца-победителъ, когато той гледа мекушавостъта и некадърностьта на Султана и Високата порта, когато Турция пропада, за нея се готви сждбата на една за винаги съсипана държава, витязътъ-Гази не се отчайва. Той издига гордо чело и не само заговорва, но и заработва. Отъ тогазъ М. К. не се уморява да носи високо знамето на спасението, на избавлението, на възкръсването, на преобразованието на Турция. Той е въ пълния смисълъ на думата народенъ герой. Много отъ това, което той върши, може да подлежи на критика; много негови бързи решения и действия извикаха съпротивление, силна опозиция, даже

възстания готвени, но не проявени; на чужбина дейността му, кореннитѣ му реформи извикаха въ много срѣди недоумения и клатене глава. Въ английския печатъ се появиха особено неблагоприятни отзиви за Гази-паша.

Безъ да се гледа на всичко това, М. К. продължава пжтя на реформирането на прогласената съ негови старания Турска Република и до сега тържествува по всички линии и надъ вътрешни противници, които смаза съ „законъ за държавната сигурностъ“ и съ съвременнитѣ „сждилища на независимостта“. Този неговъ триумфъ е за него единъ стимулъ да продължава, една мисълъ, че е въ правъ пжтъ и една награда, че съотечественницитѣ му ценятъ великото му дѣло. Съ неговия успѣхъ се оправдаватъ и не малкото крути мѣрки, които той взема противъ всѣкого и всички, които се изпречватъ на пжтя му. Тѣ сж за него и за неговитѣ сподвижници *реакционери, контра-революционери*. Всички малки или голѣми конспирации.—а такива имаше и има—бѣха потушени съ най-голѣма жестокостъ. И въ Нова Турция днесъ рѣдко може нѣкой да дигне глава. Въ В. Н. С. нѣма опозиция.

Той се слави на всѣкаде въ страната, посреща се и изпраща като монархъ, вдигатъ му се статуи — таквазъ една се издигна и въ Стамбулъ — поставятъ се негови бюстове, и всичко това се върши по единъ начинъ, който никого не удивлява. Всичко това се смѣта за най-естествено нѣщо, въ реда на нѣщата

М. К. е днесъ единъ върховенъ диктаторъ, ако и временно избранъ отъ В. Н. С. Въ печата и всрѣдъ народа той получи титлата Гази—победителъ, витязъ. Наричатъ го още „избавителъ“, спасителъ!

Навсѣкаде, дето се яви, Гази произнася речи на текущи теми. Той защитава ловко, съ въодушевление и внушителностъ реформитѣ си: революцията, махването на фесавъ и фереджетото, закриването на текетата, премахването на шериатскитѣ сждилища, въвеждането на западното лѣточисление, новитѣ кодексн, приemanато на латиницата, като турска азбука.

Единъ отъ турскитѣ вестници (Икдамъ отъ 23 VII 28) по поводъ на историческата нѣколкодневна речъ на Гази-паша, произнесена предъ конгреса на народната партия (Милетъ тарафа) казва „Той преобрази сждбинитѣ на единъ народъ“. Всички точки на неговия планъ бѣха осжществени и приложени... Да, освобождението на отечеството, революцията на народа, сж драматично дѣло, което има своитѣ прологъ, действия и развръзка: творение подвързано въ единъ томъ, който за напредъ ще бжде великата Библия на нашия народен патриотизъмъ... Четенето на това дѣло—речъта—напомня класически трудъ на Юлий Цезаря, завоевателъ на Галия и

разказвачъ на това завоевание. Резликата е, че Юлий Цезаръ бѣше само завоевателъ и историкъ, а Гази е не само едното и другото, но още „възкресителъ“ на народа, апостолъ и разпространителъ на цивилизацията... Гази създава историята и я излага. И качеството на неговата книга е, че тя е и ръководство за бждещето. Вѣкове ще минатъ, а неговата речъ ще живѣе винаги и винаги свѣтла и нова. Тя ще бжде най-класическото творение въ нашета книжнина и въ сжщото време курсъ... история на патриотизъмъ. Това е Библия, въ която всички страници уголѣмяватъ ожиданията и откриватъ нови хоризонти. Може да се каже, че турската революция е най-важната глава, най-великото движение въ историята на ХХ в., а речъта на Гази е писанъ отъ самия ѝ творецъ паметникъ (ср. Стамбуль, отъ 25 VII 38 г.).

IV. Държавниятъ строй и режимъ на Нова Тррция*)

Обща бележка. Първото В. Н. С. бѣше свикано въ Ангора на 23 IV 920 г. Но то не работи надъ конституционни наредби. То имаше за целъ да приготи и вземе мѣрки за освобождение на страната отъ чужди и домашни неприятели, свика се В. Н. С. на 2. XI. 22. Прогласи се унищожение на султаната — Мехмедъ VI Вахаддединъ и на Високата порта — правителството на Османската империя. Всички действия на Високата порта отъ 16 III 20 г. най сетне се признаха и прогласиха за нищожни, не станали и не задължителни за Турция.

Турция се прогласи за република (Джумхуриетъ) на 29 окт. 923 г., день, който се слави отъ тогазъ като народенъ празникъ.

Следъ Вахаддединъ Мехмедъ VI само за Халифъ се назначи Абдуль-Меджидъ-ефенди, синъ на Абдуль-Азиза. Но не следъ много и Халифатътъ се унищожил съ решение на В. Н. С. отъ 3 III 24 г.

Сега действующата Конституция се гласува окончателно на 20 априль 924 г. Тя носи насловъ „Тешкиляти-Есаси канону“ т. е Учредителенъ основенъ законъ.

„) Литература: проф. С. С. Бобчевъ — Държавния строй на сегашна Турция (вж. отп. отъ Годишникъ V на Своб. У-тъ -- 1916 г., — Отъ сжщия: Конституцията на Турската република. Пълненъ текстъ съ исторически предговоръ. Отд. отпеч. Юр. Пр., кн. 7 — 8, 1915 г. София 1915 г. — Отъ сжщия: Швейцарскиятъ кодексъ въ Ангора. Статия въ Юр. Пр. 1925 г. стр. 78—84. Проф. В. Н. Джурджевский. Иностранное конституционное право въ избранныхъ образцахъ. Ленинградъ, 1925.

Разгледана внимателно конституцията представлява единъ оригиналенъ актъ, който не напомня въ своята цѣлостъ и въ своитѣ подробности ни една отъ съществуващитѣ на континента конституции на републики, стари и нови. Изъ основа новата конституция се отличава отъ тази, която бѣ въвелъ въ Османската Империя Митхадъ паша (1876), октроирана отъ султана Абдулъ Хамида, следъ малко време сложена въ архива, и възобновена отъ младотурцитѣ въ 1908 г. Митхадовата конституция бѣше едно копие отъ западноевропейскитѣ а главно отъ тази на монархическа Франция отъ времето на Наполеона III. Не можеше единъ абсолютенъ монархъ като Абдулъ Хамида да търпи и подобна конституция, но тя му се наложи по необходимостъ отъ Митхада, за да хвърли прахъ въ очитѣ на великитѣ държави: „прогласява се конституция съ равноправие за всички“, следователно, нѣма мѣсто за реформи, каквито се налагаха на Турция отъ една европейска комисия — следъ Босно-Херцеговинското възстание (1875), следъ сръбско-турската война и българскитѣ възстанически движения, удавени въ кръвъ и огънь. Тя се наложи Хамиду следъ 30 години отъ младотурскитѣ водачи Енверъ бей, Ниази и Талатъ, които бѣха и водачи на революцията въ 1908 г.

Младотурскитѣ водачи, заграбили властта, свалиха покъсно Хамида, пратиха го на заточение въ Солунъ и възкачиха на престола Мехмедъ V Решадъ, тѣхно послушно орждие.

Младотурскиятъ режимъ се компрометира скоро, защото той се обърна на една олигархия въ ржцетѣ на партизанския комитетъ „Теракж ве Идтихадъ (Напредъкъ и единство) Но последниятъ ударъ му нанесе злополучниятъ за Турция край на свѣтовната война. Въ време на войната на султанския престолъ бѣше се качилъ Мехмедъ VI Вахеддединъ, последниятъ 27 султанъ на Османската империя. Той бѣше именно провъзгласенъ за „предателъ на отечеството“ (ватанъ-хаини), за дето бѣ приелъ Севърския договоръ отъ 10 августъ 20 г, и задето бѣше далъ широкъ просторъ на английската намѣса и настойничество въ Турция.

Върховна власть. — Конституцията признава само една върховна власть неограничена и безусловно-народна (чл. 3). Истинско нейно изражение е В. Н. С. То е и законодателно, и изпълнително, и правосъдно тѣло. Законодателната си власть В.Н.С. упражнява пряко (6).

Изпълнителната власть се проявява чрезъ единъ председателъ на републиката (Реиси-джумхуръ) и чрезъ единъ изпълнителенъ съветъ на пълномощници (иджра векиллери хиети, чл. 7), избирани отъ В.Н. С. Събранието може въ всѣко време да надзирава и сваля правителството.

В. Н. С. (Буюкъ—миллетъ меджлиси.) избираемо съ пряко глвсуване отъ народа за 4 години, заседава цѣла година; то си дава ваканция, колкото пѣти намѣри за нужно и на 1 XI по право, безъ свикване, почва своята работа. Сждебната власть сжщо така се упражнява отъ името на народа и изключително отъ сждии, споредъ наредби и закони.

Единъ върховенъ сждъ се предвижда съ назначение да сжди провинилитѣ се министри безапелационно. Една върховна смѣтна палата контролира бюджета и упражнението му. Единъ държавенъ съветъ (Шурай-девлетъ меджлиси) разгледва административнитѣ разпри и проучва законопроектитѣ, които има да се внасятъ въ В.Н.С, (55).

Така, както се уреди въ Конституцията отъ 1924 г, държавниятъ строй на Турция е съвършено особенъ и напълно отличенъ отъ предишния. Новиятъ републикански режимъ не само отмѣня и измѣня формата, вида на управлението, но той издѣно и основно отрича всичко минало. предания и връзки съ старата Османска империя и съ Исляма, Ако въ Конституцията това не е изтъкнато навсѣкжде ясно и категорично. то въ прилагането ѝ въ живота. въ прокарванитѣ постоянно реформи и мѣроприятия това бие въ очи. По буква нѣщо отъ старата Мидхадова конституция е запазено, напр. Държавенъ съветъ.

Въ основнитѣ си наредби Конституцията на Турция е хвърлила не единъ погледъ къмъ голѣмата френска революция отъ 1789 г. и особено къмъ историческата съ свѣтвно значение „Декларация на правата на човѣка и гражданина“.

Нѣма никаква връзка съ османското минало. Даже названието „османлия“, „османска държава“ вече не се допуска. Това е обидно — ако не престѣпно, защото османската династия е вършила само зло и е спрѣла правилното народно, политическо и културно развитие на „турчина“. Сега има една Турция, една Турска република, единъ турчинъ. Всичко въ държавата трѣбва да е турско: и езикъ, и уредби, и наредби.

Султанатътъ и Халифатътъ не само не сществуваатъ, но тѣ сж осждени, като предателски институти, които сж само заблуждавали и душили народния, турския духъ.

Новиятъ строй не ще и да знае за вѣковното дѣло на Исляма. Той отхвърля престижа, който бѣше съсредоточенъ въ лицето на султана-халифъ и съ който миналитѣ режими въздействуваха върху стомилионнитѣ мюсюлмански населения извънъ Османската империя. Турската република е чисто национална, нѣщо повече, — лаическа и националистическа. Само на „тюрклука“ се дава широкъ просторъ да вирѣе, да се развива, да се крепи. Нетурскиятъ говоръ е запретенъ на публични мѣста. Нарушителитѣ се наказватъ съ глоба.

Турция е сега съвсемъ лаическа държава. Отъ тукъ и новитѣ отношения къмъ всички вѣрски въпроси: ислямски, християнски, еврейски.

„Народоуправление“, „народно върховенство“ — хакимие-ти—милие—това е осъта, около която се върти цѣлия строй на Нова Турция. Народътъ е все и вся. върховенъ властникъ, учредителъ, законодатель, сждия — безгранично, безрезервно. Своитѣ права той делегира на едно В.Н. С. То е властно да урежда, управлява, законополага, сжди. То избира за една легислатура (4 год.) държавния глава — председателъ на републиката; то одобрява състава на кабинета — сваля го и качва по желание, то заседава постоянно, като си дава ваканция за почивка — до 7 месеца, то изпълнява присжди. То напомнѣ, така, конвентътъ на фр. революция отъ 1793 г.

Председателътъ на републиката (Джумхуръ-реиси)
Председателътъ на републиката е преизбираемъ. Ако не е избранъ други. председателътъ занимава поста си до новъ изборъ. Кабинетътъ при него състои отъ 12 викили, довѣреници, които отговарятъ предъ В.Н.С. и сж подсждни за нарушения предъ *Дивани-Амъ* (Върховенъ сждъ). Той има всички права на държавенъ глава, макаръ, че споредъ конституцията неговитѣ права сж доста ограничени. Той е не само *Джумхуръ-реиси*, председателъ на републиката, но и *деветинъ-реиси* — държавенъ глава (32)

Той е членъ на В. Н. С., но като такъвъ не може да гласува. При възпрепятставане, замѣства го председателътъ на В. Н. С. Той има право да председателствува В. Н. С. въ време на нѣкои извънредни, специални церемонии, а сжщо така да председателствува министерския съветъ. Може да свиква В. Н. С., когато е въ ваканция, но не може нито да отлага заседанията му, нито да го разтуря. Промулгира и обнародва законитѣ въ продължение на 10 дни следъ приемането имъ отъ В. Н. С. Има относително вето, но за това е длъженъ да повърне закона съ мотиви за ново обсъждане. Гласува ли го пакъ В. Н. С., промулгирането и обнародването е вече задължително (чл. 35).

Наредби отъ учредителенъ характеръ и бюджетни закони не подлежатъ на вето. Следъ избора си председателътъ се кълне, че ще зачита законитѣ, основитѣ на народното върховенство, че ще служи съ всички сили и вѣрно за щастието на турския народъ (чл. 37).

Една особеностъ е, че той нѣма право за помилване, както и да намалява наказанията. освенъ на лица, за които се намира необходимо това, поради нѣкои лични причини на осждения, напр. хронически, неизличими недъзи или напреднала възраст. Това изключение, обаче, не засѣга сжденитѣ отъ В. Н. С. министри (чл. 42).

Може да се смята като една особеност на турската конституция, че председателятъ въ всѣко отношение върховенъ представителъ на държавата и имащъ върховната военна команда въ военно време, не може обаче да бжде главнокомандующъ. Такъвъ се назначава отъ министерския съветъ (чл. 46), а въ мирно време такъвъ е началникътъ на генералния щабъ.

Цивилната листа на председателя се опредѣля съ особенъ законъ (чл. 43). Той има два вида отговорностъ: политическа — за върховна измѣна (хиянети-ватание) и за непромулгиране на закони — редовно гласувани. За лични действия той отговаря, както и другитѣ народни представители (чл. 17) т. е. той има депутатска неприкосновеностъ. Споредъ това, В. Н. С. решава за предаване на сждъ, а изпълнението на присждата се отлага за следъ завършване периода на представителството. Презъ това време давностъ не тече.

Министри. Тѣ се наричатъ *бекили*; и въ Османската империя тѣ бѣха *вюкеля*. Тѣ излазятъ изъ срѣдата на В. Н. С. и сж отговорни предъ него (44): първиятъ министъръ се нарича *башъ-бекиль* — главенъ повѣреникъ. Броятъ на министритѣ, както въ полската конституция, се урежда съ особенъ законъ. Особенности: Никой министъръ не може да замѣстя при нужда повече отъ едно министерство; новото министерство следъ една недѣля отъ встъпването си на власть трѣбва да представи предъ В. Н. С. програмата си и да иска довѣрие (49). На министритѣ е запретино да внасятъ въ правилницитѣ нови наредби извънъ закона. Тѣ не могатъ да издаватъ и наредби като закони, въ време когато В. Н. С. не заседава, или не би могло да се свика. На практика, обаче, таквизъ наредби се издадоха презъ септември и октомври, 1925 г. за закриване на текетата, за носията на духовнитѣ лица, за запрещението да се носи фесъ и др.

Върховенъ сждъ. Той е нашия Държавенъ сждъ. Предъ него се сждятъ министритѣ, председателитѣ и членовитѣ на Държавния съветъ, на Касационния сждъ и главния прокуроръ (61) Този В. С. състои отъ 21 членове: 11 взети отъ В. К. сждъ и 10 отъ Държавния съветъ, избрани отъ общото му събрание. Така избранитѣ отъ своя страна избиратъ изъ помежду си съ абсолютно болшинство председателъ и неговъ замѣстникъ, но този В. С. заседава въ съставъ само на председателъ и 14 членове. Другитѣ сж запасни. Службата на главенъ прокуроръ изпълнява главниятъ прокуроръ на Републиката. Решенията му сж окончателни (чл. 62—67).

Държавни белези (инсигнии). Военното знаме е сжщо, и търговско и гражданско: червено на срѣдата съ полумесець и съ една звезда бѣль цвѣтъ. Народниятъ цвѣтъ: червено и бѣло.

Държавниятъ бюджетъ се сключва отъ две три години съ 205,834,000 турски лири.

Турската войска е около 100,000. Жандармерия 30,000.

Територия и административно дѣлене. Нищо не се говори въ К. за увеличение или намаление на територията.

Турция се дѣли на вилаети; тѣзи на *кази* (окржзи); казитъ на *нахии* (околии); нахийтѣ на *касаби* (градове) и села. Премахватъ се вилаетскитѣ *санджаци* (голѣми окржзи). Собствено тѣ сега ставатъ вилаети (области). Таквизъ въ Турция има 70 съ валии — главни управители; казитѣ иматъ *каймаками* (намѣстници управители), нахийтѣ — *мюдюри* (началници).

Мютесарифското название е махнато. Вилаетитѣ, градоветѣ, паланкитѣ (касаби) и селата могатъ да бждатъ юридически лица, но не — окржзитѣ и околитѣ. Вилаетитѣ се управляватъ възъ основа на децентрализация (автономия). Но това е само едно понятие повече академическо.

Въ самото начало на XIX в. Турция притежаваше около 5,000,000 кв. клм. и население около 50,000,000. Въ границитѣ на Турция влазяха — княжества Влахия и Молдава и всички земи на Полуострова. Въ Азия Турция владѣеше цѣлия Анадолъ — М. Азия — турска Армения, Кюрдистанъ, Месопотамия, Сирия, Палестина и Арабия. Въ Африка на султана бѣха подчинени — макаръ нѣкаде само номинално, цѣлото северно крайбрежие — Египетъ, Триполи, Тунисъ и Алжиръ¹⁾.

Въ днешно време цѣлата турска територия (въ Анадола и Тракия) е около 1,280,800 кв. клм., населението е около 14 милиона²⁾. Най-многолюдниятъ градъ остава Цариградъ (Стамбулъ) около 800,000 жители, който съ предградията стига до 1,203,000. Следъ Стамбулъ идва Бруса и Адана съ около 65,000 ж. Едрине — Одринъ — 56,000 ж. и столицата Ангора — 35,000 жители.

V. Важни измѣнения въ конституцията

Измѣнения на Конституцията могатъ да ставатъ отъ самото Велико Народно Събрание. Не може да се измѣнява само формата на Държавата, Републиката: само първиятъ членъ е неприкосновенъ и неизмѣнимъ. Други измѣнения могатъ да ставатъ при условия: I. предложението за измѣнение да бжде подписано най-малко отъ една трета членове на В.

¹⁾ Сега всичко това е откъснато отъ Турция.

²⁾ Сведенията сж почерпени отъ турскитѣ Салнамета (алманаси). — *Annuaire général de France et de l'Étranger* и английскитѣ *The Stateman's Year-Book* не даватъ точни и еднакви сведения.

Н. С.; II. за измѣнението трѣбва да гласуватъ най-малко една трета отъ общия брой (състава) на В.Н.С.

Председателътъ на Министерския съветъ — Изметъ-паша, следъ като взелъ съгласието на своитѣ събратя и като отговорилъ по тозъ начинъ на обещанието направено отъ самия Гази-паша въ неговата нѣколкодневна историческа речъ, въ клуба на Народната партия, направи въ края на 1928 г. важно предложение. То измѣнява изъ основа наредбитѣ на Конституцията върху вѣрата. Ето тѣзи нови наредби, — сега вече влѣзли въ състава на Конституцията отъ 1924 год.:

Чл. 2-ий се измѣня и редактира така: Официалниятъ езикъ въ Републиката е турскиятъ и столицата е Ангора.

Чл. 16 добива следната редакция: Депутатитѣ, които встъпватъ въ Събранието, даватъ следната клетва: „Кълна се въ честта си, че нѣма да се предавамъ на никакво действие, противно на щастието, спасението и на неограниченото върховенство на народа и че ще бжда вѣренъ на законитѣ на Републиката.

Чл. 26 (следъ поправката):

„В. Н. С. изработва законитѣ, решава тѣхното измѣнение, тълкуване, унищожаване или отмѣняване; сключва съ държавитѣ конвенции (мукавеле), съглашения и трактати (муахаде) за миръ; обявява война; обсъжда и утвърждава всички смѣтки досежно финансиитѣ и смѣткитѣ на държавата; утвърждава или унищожава монополитѣ, операциитѣ относящи се да финансовитѣ задължения и концесии; прогласява амнистия, частна или обща; прави смекчения или помилвания на наказанията: повелява отмѣняване на анкети и наказателни закони; утвърждава присждитѣ, преди тѣхното изпълнение.

Чл. 38, както е измѣненъ:

Председателътъ на Републиката веднага следъ избора си дава предъ Събранието следната клетва:

„Кълна се върху моята честъ, че ще зачитамъ и браня въ качеството си на председател на Републиката, законитѣ и началата на народното върховенство, че ще правя всички усилия за щастието на турския народъ, ще отблъсвамъ съ енергия всѣка опасностъ, която би застрашила Турската държава, не ще преставамъ да се посвещавамъ на длъжността, която съмъ поелъ и да пазя честта и достоинството на Турция“.

При едно сравнение на горнитѣ наредби, съ респективнитѣ въ Конст. отъ 1924 г., се вижда следното, че „Ислямътъ“ (чл. 2) се изключва като вѣра на турската държава; че клетви вѣрски вече нѣма да има, затова и клетвата въ името на Бога (Валлахи) се промѣня, както за нар. представители, така и за председателя на Републиката.

Другитѣ поправки сж не толкозъ сжществени.

За да се разбере, обаче, тази дълбока реформа — премахването на Исляма, като вѣра на Държавата — ще приведемъ изцѣло мотивитѣ, съ които първиятъ министъръ придружава своето предложение. Тѣ сж много показателни.

„Нововременната цивилизация, казва той, приема, че най-добрата естатическа система за да се гарантира държавното право и за да се осигури народното върховенство—това е демократическата и лаическа Република.

„Това начало е приложено (и въ Турция) вече благодарение на законитѣ, каквито сж кодекситѣ—граждански и наказателенъ,— гласувани отъ Събранието единодушно.

„Държавата, бидейки въ основата си една морална (юридическа) личностъ, априори е една абстрактна идея, и задължения, налагани отъ религията върху частни лица, не могатъ да се изпълняватъ отъ Държавата.

„Поради тѣзи причини предлага се премахването на онѣзи параграфи отъ Органическия Уставъ (Конституцията), които засѣгатъ религията.

„Принципътъ на раздѣлянето на Държавата и Черковата не трѣбва да се тълкува въ смисълъ, че правителството ще насърдчова нерелигиозността.

„Съ отдѣлянето свѣтскитѣ работи отъ духовнитѣ има се за задача да се не допуска религията да остава оржие въ ржцетѣ на управницитѣ.

„Турската революция, която уважава последицитѣ и придобивкитѣ на модерната юриспруденция, както и на историята, като премахва отъ Органическия си Уставъ наредбитѣ, които свързватъ вѣрскитѣ работи и държавнитѣ—наредби, които създаватъ всѣкакъ и мжчноти, ще постави Турската Република върху здрави и реални основи, освободени отъ всѣкаква случайностъ.

„Религията, която обещава нравствено щастие на човецитѣ, ще има, прочее, мѣсто въ съвеститѣ.

„Тя ще служи като единъ видъ благочестие и общение съ Бога и лицата. Това общение ще се намѣри въ джамиитѣ, черковитѣ, синагогитѣ или просто въ съвеститѣ.

„Държавата и законитѣ покровителствуватъ всички“.

В. Н. С. е изслушало законодателното предложение и мотивитѣ къмъ него и го е приело единодушно.

И тѣй, следъ петгодишно упражнение на Турската конституция, тя претърпява едно дълбоко, коренно измѣнение въ въпроса за вѣрата. Наистина, и преди това въ речитѣ си и въ деянията си Гази-паша и неговитѣ сътрудници прогласяваха и на дѣло приложиха уредби, които неизведнажъ, но систематически, доведоха до лаицидацията на държавата; така се премахна Халифата — вѣрското върховенство, свързано съ султанското достоинство, премахна се Шейхъ-юл-Исляма и вѣрскитѣ (шерийски) сждилища. Съ приемането и обнародва-

нето на двата кодекса — граждански и наказателенъ, уравниха се всички граждани и се отне отъ духовното съсловие брака и бракоразвода, като се подчиниха на обикновеннитѣ сѣдилища; наложи се задължителното махване на фереджи и чалми; съ министерска наредба се премахнаха текетата и духовната носия. — Това, което се прави сега, е само формално, конституционно; премахване исляма кето държавна религия. Държавата се лаицизира напълно, както е Франция.

Печатътъ, който е останалъ въ Турция: турски, френски, нѣмски, английски, грѣцки, арменски се изказа въ полза на тази нова реформа.

Въ речитѣ си турскитѣ министри прогласяватъ, че сега вече турскиятъ народъ е доказалъ напълно своята приспособимостъ къмъ западната цивилизация. Единъ турски историкъ, депутатътъ Джелялъ Нури въ редица исторически студии „Предпоставкитѣ на турската революция“ (печатани и по френски, въ Stamboul отъ юлий и августъ 1928 г.) поддържа, че тази революция и новото реформаторско движение е синтезъ на цѣлата турска история, че турскитѣ султани сж преценили на това движение и когато тѣ се отстраняватъ, — то добива върхъ.

Исметъ-паша, министъръ-председателъ, въ една своя речъ, наречена историческа, по поводъ на отмѣняване закона за защита на Държавата (Stamboul отъ 5 мартъ т. г.) изтъква голѣмото значение на реформата. Споредъ него, идеалътъ на Държавния Глава (Гази-паша) е билъ закрепването на републиканския режимъ въ Турция. Извършенитѣ презъ 4 години реформи биха могли да се смятатъ за извършени презъ единъ вѣкъ. Титли на слава сж посоченитѣ кодекси: граждански и углавенъ; освобождаването на туркинята отъ робство — сега жената е равенъ членъ въ страната и тя може да печели хлѣба си. „Ние не щемъ вече да търпимъ, щото туркинята, която ражда нашитѣ герои, да се третира като едно долно сѣщество“.

По отдѣлянето на религията отъ Държавата, Исметъ-паша твърди, че то е вече станало по-рано. Турскиятъ гражданинъ може да упражнява вѣрата и култа си съвсемъ свободно и никой въ това отношение нѣма право да пречи другиму; но и никой не може да си служи съ религията като съ оржие за да критикува системата на В. Н. С.

IV. Латиницата — турската народна азбука.

Турскиятъ периодически печатъ, който се издава сега въ границитѣ на Турската Република, не е вече този, който се обнародваше преди година, преди шесть месеци. Отъ първи декемврий 1928 г. той е преобразенъ до неузнаваемостъ

Единъ прекрасенъ день, преди 2—3 години, се чу, че арабскитѣ букви и писането отъ дѣсно на лѣво ще се премахнатъ и ще се въведе латиницата. Тя щѣше да се приспособи на турския езикъ напълно. Едно смущение охвана всички книжовни и публицистически среди. Особено се завълнуваха старитѣ турци: ходжи, мюфтии, вѣрски служители.

Въ продължение на две години (1927—1928) въпросътъ не слазясше отъ стълбцитѣ на печата въ Турция. Той намѣри интересни отзиви и въ чужбина. Разгледваха го и компетентни и дилетанти.

Както за всѣко коренно нововъведение, явиха се и тукъ привърженици и противници.

Привърженицитѣ поставяха на първо мѣсто голѣмата теза: ние, турцитѣ, трѣбва да се цивилизоваме напълно по западному; трѣгнало вече по тоя пжтъ не трѣбва да се дърпаме назадъ къмъ Изтокъ, — а да вървимъ къмъ огнището на свѣтлинитѣ — Западъ. Сега единъ турчинъ за да стане грамотенъ трѣбватъ му 5—6 години учение, а съ латиницата, която ще стане неционална турска азбука, ще му трѣбватъ само 5—6 месеца. Ние сме напълно осаободени отъ всѣкакви традиции, отъ връзки съ миналото, арабската книжнина не ни е нужна. тя е само пречила на нашия напредъкъ. И „азбучната“ реформа ще сложи окончателния печатъ на нашата нова, напредничава, реформирана и лаическа Турция, на нашата революция, която ни освободи отъ всички вѣрски и политически суевѣрия.

Нѣкои отидоха подалечъ. *Миллиетъ* (10 дек. 28 г.) не се стѣснява да изкаже мнението (статия на депутата Якубъ Кадри), че турската раса не е „азиятска, а индоевропейска“, че тя се е борила противъ всичко, което е азиатско. Тази борба не се е спрѣла и до наши дни, макаръ една частъ отъ турцитѣ да сж приели Исляма. „Нѣма, казва вестникътъ, никакво съмнение, че ние сме се впуснали въ живота съ синоветѣ на русокоситѣ, синзокитѣ отъ Северъ, както всички борчески и завоевателни народи. Азия е страна на мистицизъмъ, на страдания и победни богове, на самоотвержение. Между това баснословието на старитѣ турци е съставено отъ символи, заети отъ Небето, свѣтли, съ въздухъ, засмѣни. Тѣ ни учатъ всички на искусството да живѣемъ, да успѣваме, да побеждаваме“. Вестникътъ вижда упадъка на Турция откогато чисто турскитѣ предания били напуснати, когато „азиятщината“ чрезъ „улемитѣ“ въ медресетата надвива. Поради туй четирипетъ вѣка отъ турската история сж преминали въ мракъ“. Но сега вече всичко се изяснява... „сега свѣтътъ може да види колко турскиятъ народъ е красивъ, благороденъ, нѣженъ“. И авторътъ се възторгава отъ въвеждането на латиницата въ турската книжнина. Той се любува на новия видъ на турскитѣ

вестници (отъ дек. 1928 г.). Всичко това доказва могъществото на турската способностъ да асимилира, да се приспособява. И като се сравни сега турския печатъ съ кой и да било отъ балканскитѣ, ще се види, че първиятъ стои по-високо и може да се мѣри съ европейския. Отъ това сжщо може да се заключи, че турцитѣ не сж азиатски народъ, а индо-европейски“.

Трѣбва да се признае, че дълги и сериозни бѣха изучванията преди да се раши окончателно въпросътъ за латинската азбука. И, откакъ той се реши отъ Гази-паша и неговитѣ съветници, всички се заловиха не само да пропагандиратъ самата идея, не само да правятъ нейната апология, но и да приготвятъ практическото ѝ изучаване, какъ да се усвои тя; да покажатъ на дѣло, че тя е несравнено по-лесна отъ арабската. Съставиха се комисии при министерството на народното просвещение, при университета, въ разни по-важни градове. Тѣзи комисии изучаваха създаването и приспособяването на азбуката, съответно съ турскитѣ звукове; подложиха на особенъ прегледъ научнитѣ думи, чуждицитѣ и тѣхното произношение. Поиска се и се настоя да се опростотвори езика и лексически и синтаксически, да се изхвърли всичко арабско, персийско, което само затруднява.

Най-после, на 1 ноемврий 1928 г., следъ откриване на В. Н. С., се извърши най-великата културна реформа на Турция. „Законътъ за новитѣ букви“ бѣ гласуванъ.

Въ една магистрална речъ, прекъсвана съ силни ржко-плескания, Гази-паша изложилъ най-напредъ картината на вътрешната и външна политика на държавата, изтъкналъ злочестинитѣ, — суша и земетресения — сполетѣли държавата, взетитѣ своевременно мѣрки, развититѣ се добри отношения съ държавитѣ, предстоящитѣ реформи въ областта на управление, правосъдие и стопанство и се спрѣлъ и върху предстоящата „азбучна реформа“. „Ключътъ къмъ знанието е, казалъ Гази, латинската азбука. Прости опити доказаха предостатъчно, че тѣзи турски букви, основани върху латинската азбука сж съгласни съ турския езикъ, и че турцитѣ, даже възрастнитѣ се научаватъ да четатъ и да пишатъ. Фактътъ да се даде отъ В. Н. С. сила на закона за употребяване на турскитѣ букви самъ по себе си е една грамадна стѣпка извършена въ борбата, предприета отъ нашата страна за да успѣва и да се издига все по-високо.

„Сегашното III В. Н. С. дава този новъ пжтъ на Турция, която положително ще влѣзе въ семейството на най-цивилизованитѣ народи и ще заеме едно привилегировано мѣсто не само въ турската история, но още въ историята на цѣлото човечество.

„Една отъ най-важнитѣ длъжности лежи върху гърба на всички мждри и просвѣтени чада на тази страна съ приемането на турскитѣ букви. Тя състои въ това да

работи и помага на нашия народъ въ ентузиастическото усилие, що прави той да чете и пише.

„Да се постараемъ въ нашия частенъ животъ да научимъ на четмо и писмо тѣзи, които не знаятъ това. Фактътъ да оздравимъ въ нѣколко години тази нужда на народа, недовлетворена презъ вѣкове, е единъ изключителенъ успѣхъ.

„Този успѣхъ, който не може да бжде сравняванъ съ никоя победа, е нѣщо жизнено и той ще освободи нашитѣ съотечественици отъ невежество. Тази революция ще даде на нашето сществувание една нова изключителна сила.

„Драги братия, съ този сублименъ даръ, който ще му дадете, турскиятъ народъ ще влезе въ новъ свѣтъ отъ свѣтлина“.

Следъ това се чете проектътъ на закона. Прогласява се, че е спѣшенъ и се гласува единодушно отъ всички прижтствуващи. Текстътъ му е както следва:

Чл. 1. Буквитѣ, на които формитѣ сж изобразени въ приложената таблица и които сж извадени отъ латинската азбука, се приематъ вмѣсто арабскитѣ букви, които служиха до сега за турското писмо, съ название и права на турски букви.

Чл. 2. Отъ деня на обнародването на този законъ всички ведомства на Държавата, дружества, сдружения и частни заведения сж длѣжни да приематъ писанията, правени съ новитѣ турски букви.

Чл. 3. Прилагането въ ведомствата на Държавата на турскитѣ букви е опредѣлено най-късно до 1 януарий 1929 г. Обаче позволява се до началото на юний 1929 г. да се употребяватъ и дветѣ системи на писане въ протоколитѣ, решенията и печатанитѣ нѣща.

Извлеченията отъ кадастралнитѣ регистри за даване книжки трѣбва да бждатъ писани, отъ юний 1929 г., съ турски букви.

Чл. 4. До 1 юний 1929 г. могатъ да се приематъ частни писания съ арабски букви.

Отъ началото на м. декемврий 1928 г. турскитѣ букви задължително ще се употребяватъ въ фирми, таблици, обявления, реклами, кинематографски филми, както въ вестниците и прегледитѣ (списанията)—периодически и непериодически по турски.

Чл. 5. Турскитѣ книги, които ще се появяватъ отъ 1 юний 1929 г. трѣбва задължително да се печататъ съ турски букви.

Чл. 6. Въ официалнитѣ и частни протоколи може да се употребяватъ старитѣ арабски букви, като стенография до 1 юний 1929 г. Тевтери, (регистри), таблици, входящи и изходящи книги и правилници, употребявани въ всички ведомства на Държавата, могатъ да се използватъ до 1 юний 1930 г.

Чл. 7. Книжнитѣ пари. бонове, задължителни, марки и въобще всички ценни книжа, както старитѣ частни документи, сж действителни до тѣхната промѣна.

Чл. 8. Употребяването на турски букви въ турски операции на всички банки, на концесионни и неконцесионни д-ва и заведения, не трѣбва да надмине ян. 1929 г. Обаче, тѣзи сщитѣ задължения могатъ

да се приематъ до 1 юний 1929 г, адресирани отъ частни лица съ заявления въ форми (бланки) съ стари арабски букви.

Печатания, като регистри, таблици, каталози, документи формулирани съ старитѣ арабски букви (бланки), които се притежаватъ отъ тѣзи институти, могатъ да се използватъ до 1 юний 1929 г.

Чл. 10 Този законъ вляза въ сила отъ деня на публикуването.

Почването да се прилага закона, излязването на вестници съ новата турска азбука—1 дек. 1929 г.—се поздрави отъ цѣлия турски печатъ като една нова ера. Всички въ Турция се упжтваха окончателно чразъ тази реформа къмъ западнитѣ цивилизация и култура.

„Вакътъ“ изтъква, че тази е най-важната отъ реформитѣ въ страната. Съ нея безграмотнитѣ ще спаднатъ отъ 90⁰/₀ на 20⁰/₀, а даже и на 10⁰/₀... Тази азбучна революция наистина ще срѣща малки мжнотии въ началото, но скоро всичко ще трѣгне прекрасно.—*Миллиетъ* вѣрва, че тази голѣмв еволюция ще внесе промѣна не само въ формата на буквитѣ... „Чрезъ нея отъ източния манталитетъ ние ще минемъ въ западния и ще кажемъ вѣчно сбогомъ! на едно минало, пълно съ мракъ и ужасъ!“

Взематъ се важни мѣрки и се обмисля отъ комисии и при Университета за съставяне на речници, упжтвания за научнитѣ и технически термини. Всичко будно и интелигентно се е турило въ движение, на работа, за да се надвиятъ всички мжнотии и сполуката да бжде пълна.

Действителността, обаче, дойде скоро да смали и доста значително, ентузиазъмътъ отъ азбучната революция. Въ сжщия „*Миллиетъ*“, стариятъ публицистъ Якубъ Кадри Бей (5 IV т. г.), изтъква, че народътъ лесно ще свикне съ новото печатане, но то не може да му се поднася тѣй ефтино, както по-напредъ. Министерството на Просвещението трѣбва да дойде на помощъ въ тѣзи беда. Днесъ има автори, които не могатъ да намѣрятъ издатели, и издатели, които не могатъ да посветятъ и най-малка частъ отъ своитѣ капитали, за да издадатъ едно съчинение, И ако държавата не предприеме сама печатанията, всички плодове, очаквани отъ азбучната революция, напълно ще пропаднатъ, „Азъ ще кажа нѣщо повече, заключава той, отъ гледище на просвѣщението, турскиятъ народъ ще почувствува едно шеметно падане въ пропастъ, каквато неговата история никога не е познавала“.

Въ в. „*Икдамъ*„ (7 IV т. г.) Али Наджи бей, членъ отъ комисията по уреждане новата азбучна реформа, не само потвърдява писаното отъ Якубъ Кадри бей, но отива по-нататъкъ и казва: „Да, безъ страхъ да бждемъ опровергани, можемъ да подържаме, че голѣмиятъ товаръ и конеченъ резултатъ отъ голѣмата азбучна революция, почиватъ върху слабитѣ плещи на една шепа турски интелигенти“. Настава

криза, казва той. Тиражътъ на вестниците и на списанията спада на 50%. И вестникаритъ, чакайки връщането на петдесетъхъ процента четци, които загубиха, плащатъ разноснитъ отъ своята собствена каса, това, което има за последиствие, че писателитъ, предъ тѣзи изгледи, отъ какъ изчерпватъ своитъ срѣдства, се намѣрватъ въ тежкото задължение да турятъ край на своята революционна задача“. Но тъй като тѣзи реформа е едно оръжие противъ невежеството, то Наджи бей предлага държавата да поеме печатането и да осигури съ средства издатели и писатели. Това е длъжностъ на държавата.

VII. Нѣкои социални реформи: жената, бракътъ и бракоразводътъ

Приемането на Швейцарския Кодексъ (Ньошателския) преведенъ и приспособенъ на турски се смята отъ ангорскитъ реформатори за едно велико дѣло. И тѣ иматъ до голѣма степенъ право, защото наистина съ тоя законъ — въ основата си Наполеоновия Кодексъ — се внася една подчертана лаицизация, едно равенство предъ закона, една свобода за личността, които създаватъ не само свободни граждани, но и свободни гражданки. Не току-тъй по поводъ въвеждането на тоя Кодексъ — както и на Углавния — въ всѣки случай говорятъ като за една нова побѣда надъ реакцията и Гази-паша, и Исметъ-паша, и всички ентузиазирани представители и защитници на новия режимъ.

Министрътъ на правосъдието Махмудъ-Есадъ-бей не можеше да се нахвали за голѣмия трудъ и надвититъ тежки условия, при които е ставало превеждането. Той спомня това нееднократно, за да изтъкне значението, което правителството е отдавало на тази реформа.

На годишния празникъ на Кодекса т. г. Шукри-Кая-бей-министръ на вътрешнитъ работи, подъ председателството на когото работи комисията, — е изказалъ мисли, които служатъ за да се схване голѣмото значение, отдавано на Кодекса:

„Приготовлението на Гражданския кодексъ се дължи на първо мѣсто на Великия Гази, на съдействието на нашия първи министръ (башъ-векиль), Исметъ-паша, и на личното дѣло на Махмудъ-Есадъ-бей. Задачата на Комисията бѣше да се преведе предметния кодексъ (Швейцарския — Ньошателския) и ако нашата комисия наистина извърши услуга, то е дето тя възприе турски термини вмѣсто арабски. Но Махмудъ-Есадъ-бей ни даде Гражданския Кодексъ, благодарение на инициативата на Гази и съдействието на Исметъ-паша.

„Махмудъ-Есадъ-бей казалъ*) че Гражд. Кодексъ ще

*) Вж. Ю. П. стр. 74 отъ 1926 г.

бжде най-пълненъ между всички, приети въ образованитѣ страни и ще съставя превъзходенъ паметникъ отъ висока стойностъ . . . Тѣзи, които казватъ, че новото гражданско законодателство е много възвишено и не ще може да се приспособи къмъ нашитѣ нужди, сж хора, които още иматъ ограниченъ духъ и погледъ, за да вѣрватъ, че турскиятъ народъ е останалъ назадъ. Тѣзи хора още не могатъ да разбератъ смисъла нито на тюрклюка, нито на турската история. Ние работимъ съ неотразима воля за да осъществимъ всички нужди на нашата лаицизирана Република, на нашата революция“. Въ превода на Г. Кодексъ не само на арабското шериятско право се туря кръстъ, но и почва се чистенето на еяка олъ арабщината.

Тази насока да се чисти езика, не само юридическия, отъ арабщина е преобладаваща. Тя е предметъ на обсъждане въ университетскитѣ среди, въ разни учени комисии, въ печата. Трѣбва всичко да се потурчи въ националния смисълъ на думата: всѣки гражданинъ въ Турция да се сматра като турчинъ, длъженъ да говори, чете и пише на турски. Всички чужди думи, особено арабскитѣ и персийски, трѣбва да се чистятъ и изхвърлятъ отъ езика. Ако нѣкога се смяташе за честь да говори нѣкой турски езикъ „фариси“, т. е. съ персийски думи и „араби“ — съ арабски изрази, сега е „интелигентно“ да се говори по чисто — турски. Тюрклюкътъ — е лозунгъ по всички линии на държавния, общественъ и стопански животъ.

Това, което донесе Кодексътъ, на първо мѣсто е свободата, равенството, самостоятелността на жената. Тя се освободи отъ харема, харемския животъ, съ неговитѣ отворени „пенджери“, чаршафи, фереджи и унижения. Гражд. Кодексъ извика еднобрачието — най-великата въ социално отношение реформа въ Турция.

Религиозниятъ елементъ е отстраненъ отъ участие въ брачния съюзъ. Той се сключва съ съгласието на даетѣ страни предъ чиновникъ за гражданското състояние, откакъ предварително се съгласи за него и се изчака дали не ще има нѣкой да възразява.

Брачниятъ обрядъ е публиченъ. Той става въ присъствието на двама свидетели. Никакво религиозно благословение не става, ако не е сключенъ граждансиятъ бракъ. Това е и за християни и за израилтяни,

Бракътъ е нищоженъ: 1. ако единъ отъ съпрузитѣ е билъ обвързанъ съ другъ бракъ въ момента на сключванетоъ му; 2. ако въ тоя моментъ единъ отъ съпрузитѣ е душевно боланъ или действува несъзнателно; 3. ако има между брачушитѣ се запретено роднинство. Дѣлата за унищожение на брака се гледатъ предъ обикновенитѣ сждилища. Тѣ сж отъ общественъ редъ.

Разводътъ сжщо така е уреденъ въ Г. К. Той не е вече въ произвола на мжжа, както по-преди, споредъ Корана и шерията. Ако до сега мжжътъ можеше да каже на жена си: „бошъ олъ“, „бошъ еттимъ“; — „напустната бжди! напускамъ те!“ — сега по Г. К. за разводъ се произнася сждътъ и то ако има уважителни причини. Такива главни причини сж:

а) прелюбодеяние на който и да било отъ съпрузитѣ;
 б) посѣгане върху живота на съпруга, лошо отнасяне или тежка обида.

в) осжждане на едного отъ съпрузитѣ за престжпление, което влече подире си опозорително наказание, или ако единътъ прави живота на другия невъзможенъ;

г) напусане отъ едного отъ съпрузитѣ на семейното жилище съ цель да избѣгне наложенитѣ отъ брака задължения. Ако, безъ уважителни причини, единътъ отъ съпрузитѣ напусне въ течение на две години общото жилище, изоставениятъ съпругъ ще може сжщо въ такъвъ случай да иска разводъ;

д) душевна болестъ на единъ отъ съпрузитѣ, когато трае най-малко три години.

е) сериозни несъответствия на характера.

VIII. Заключение.

Не може отъ всичко казано и отъ проучване живота, умственното и въобще културно и законодателно движанье въ нова Турция, да не се дойде до заключението, че турската Република е тръгнала съ бързи, младежки крачки къмъ една дълбока и широка всестранна обнова.

Реформаторското движение на Гази-паша тръгна устремно, и то не се спира. Отъ старата Турция, отъ стария режимъ не остана почти нищо: въ политическо отношение нѣма нито султанатъ, нито халифатъ, нито поменъ се допуца за миналото управление*). Изходна точка на Нова Турция е Революцията и Републиката.

Всичко отвѣдъ и преди този преломъ, задъ това превращение не се припознава. — то се отрича.

Въ вѣрско отношение — най-новата реформа не се задоволява само съ лаицизирането на Държавата. Тя изхвърля изъ Конституцията Исляма. Клетва въ името на Аллаха вече не сжществува. Шейхъ-юл-Ислямъ нѣма, вѣрски сждилища,

*) За унищожението на Султаната и Халифата виж. моята статия въ Юридически Прегледъ 1922 год. озаглавена „Султанатъ и Халифатъ“

вѣрски ордени (сдружения) сж унищожени, текета и молитвени мѣста, освенъ джамиитѣ, не се припознаватъ.

Въ народностно отношение нѣма вече старата носия: чалми, кауци, фесове, джубета. Тѣ не били турски: джубето — персийско; фесътъ — византийски. Всичко ново, модерно: „капели“, сако, фракове, жакетъ. даже смокингъ, фракове, клакове. Пълно „озападняване“! Отказватъ се и отъ „азиатщината“. Турцитѣ сж „индо-европейци“.

Въ културно отношение прие се християнската ера, както и григориянската година съ месецитѣ ѝ. Тѣй наречената година на Хиджретъ (бѣгството на Мухамеда) се изоставя. Отъ края на 1928 г. всички вестници и книги носятъ новитѣ дати.

Великото Народно Събрание при това гласува законъ и за цифритѣ, съ кой то се приематъ общитѣ европейски цифри. Това, както казваше Неджати-бей—министъръ на просвѣщението, сега покоенъ, е единъ белегъ, че Турция и въ туй отношение се туря наредъ съ цивилизованитѣ народи. Въ науката и книгитѣ цифритѣ сж били въ употребление, казва министърътъ, сега В. Н. С. ги озаконява за всеобщо употребление и тѣй се прави една нова стѣпка къмъ международно общуване. — Отъ сега, казалъ министърътъ на вътрешнитѣ работи, ние ще разбираме веднага що е търговски и държавенъ балансъ.

Характерно е, че всички, които посещаватъ Турция и обхождатъ села и градове, отъ Цариградъ до Ангора—поддържатъ тезата, че Нова Турция е една реалностъ, че всичко е преобразено, че напредъкътъ не е само за очи, че Ангора се издига, като една модерна столица, че и по села и по градове се чувствува напредничавия и реформаторски духъ на Ангора, на Гази-паша и неговитѣ сътрудници.

Наистина, единъ англичанинъ, капитанъ Х, Армстронгъ въ „Таймсъ“ неотдавна*) напечата своитѣ впечатления отъ пътуване презъ две години въ Азиятскитѣ владения на Т. Република, въ които сж изнесени редица сведения и данни, споредъ които селата още киснѣли въ невежество, некултурни условия, нѣмало хубави хотели, имало ханища подъ спалнитѣ на които лежалъ добитъкъ, имало бълхи и дървеници, храната била долна и скѣпа, пѣтищата не били добри, пътуването било затруднено отъ полицията, народътъ билъ бѣденъ, ималъ само по единъ катъ дрехи. прибиралъ се рано за да не пали лампа, жени и мъже стояли още отдѣлно и пр. и пр. Но тѣзи фактически вѣрни данни сж придирчивостъ на културния англичанинъ и тѣ не опровергаватъ никакъ факта, че Турция се преобразява. Самъ той казва: — „сигурностъ пълна, разбойничеството унищожено: турскитѣ управници,

*) Вж. Messenger d'Athènes 6 априль т. г. Ср. в. Миръ отъ 3.IV т. г.

губернатори, министри, около Мустафа Кемалъ сж хора способни, енергични съ голѣма решителность. Тѣ се мжчатъ да тикнатъ напредъ турския народъ, но малкитѣ чиновници сж мудни, масата е неподготвена. М. Кемалъ възлага надеждитѣ си на младото поколение“.

Всичко туй никакъ не намалява значението на голѣмитѣ реформи. Нова Турция крачи напредъ, засилва се, преобразява се, и, ако се върви все така; ако се внесе и повече търпимостъ на чужди мнения и не се стѣснява свободата на изказванията и печата, ако се даде възможность и опозицията да казва думата си, ако националната идея не отива до шовинизъмъ. — Турция ще отиде надалечъ по пжтя на единъ силенъ и всестраненъ напредъкъ.

София, 7 априлъ, 1929 г.
